

Nazim Rəhbər oğlu Məmmədov
Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov adına
Tarix İnstitutunun «Qarabağ tarixi» şöbəsinin
ap.e.i., t.ü.f.d.
E-mail: Memmedov-n.@yahoo.com

UOT 727/479-243/94-99

QARABAĞ ƏHALİSİNİN CƏBHƏYƏ ÜMUMXALQ KÖMƏYİ (1941-1945)

Açar sözlər: Qarabağ, İkinci Dünya müharibəsi, mənbələr, xalq, Azərbaycan, faşizm, cəbhə, kömək

Ключевые слова: Карабах, Второй Мировой войны, источники, народ, Азербайджан, фашизм, фронт, помощь

Key words: Karabakh, Second World War, sources, people, Azerbaijan, fascism, front, help

Məqalədə göstərilir ki, İkinci Dünya müharibəsi Azərbaycan xalqının, o cümlədən Qarabağ əhalisinin bütün maddi və mənəvi qüvvələrini ciddi sınağa çəkmişdi. Bu vaxt bütün Qarabağ əhalisi fəaliyyətini cəbhənin mənafeyinə, düşmənin tezliklə darmadağın olunması vəzifəsinə tabe edərək, müharibənin ilk günlərindən yüksək vətəndaşlıq mövqeyi nümayiş etdirir, ümumxalq vətənpərvərlik təşəbbüsü göstərirdilər.

Azərbaycan xalqı, o cümlədən Qarabağ əhalisi müharibənin törətdiyi bütün çətinliklərə dözür, qələbə naminə arxada gecə-gündüz çalışır, öz şəxsi ehtiyac və tələblərinin maksimum dərəcədə məhdudlaşdıraraq, döyüşçülərə əllərindən gələn köməyi edirdilər. Onlar cəbhəyə isti paltar toplayıb göndərir, müxtəlif pasilkalar yola salır, müdafiə fonduna, tank və təyyarə dəstələri yaratmaq fonduna əvəzsiz olaraq öz şəxsi vəsaitlərini verir, yaralı döyüşçülərə, köçürülən əhaliyə, əsgər ailələrinə gündəlik qayğı göstərir, faşistlərdən azad edilmiş rayonlara qardaşlıq köməyi edirdilər.

1941-ci ilin payızı və qışında bütün ölkədə döyüşçülər üçün isti paltar toplamaq hərəkatı başlandı. 1941-ci ilin sentyabrında Rəsmi Moskvanın «Əhali arasında ordu üçün isti əşyalar və paltar toplamaq barəsində» xüsusi qərarı ilə bu hərəkat daha da genişləndi. Azərbaycan hökuməti isti paltar və ərzaq bağlamalarının toplanmasını təşkil etmək üçün 1941-ci ilin oktyabrında xüsusi respublika komissiyası, yerlərdə isə 6 min komissiya yaratmışdı. Bu vaxt Qarabağın kəndlərində xüsusi məntəqələr təşkil edildi. Təkcə 1941-ci ilin sonunda, yeni il bayramı ərəfəsində Qarabağ əhalisi cəbhəyə 15360 bağlama göndərmişdi. 1941-ci ilin dekabrında Qarabağ gəncləri 48 min dəst isti paltar toplayaraq döyüşçülərə yola salmışdılar. Bu vaxt isti geyim toplamaqla yanaşı, Vətən müdafiəçilərinə kollektiv və şəxsi sovqat göndərmək hərəkatı da başlanmışdı. Təkcə 1941-ci ilin son üç ayı ərzində Ağdam rayon əhalisi döyüşçülərə 1025, Bərdə rayon

zəhmətkeşləri 926, Şuşa rayonunun fəhlələri və evdar qadınları 1205 müxtəlif bağlama göndərmişdilər. Azərbaycanın Qarabağ bölgəsi əhalisi 1942-ci ilə qədər cəbhəyə 480 bağlama və 36 vaqon ərzaq və s. məhsul göndərmişdilər [1].

Bayramlar ərəfəsində vətən müdafiəçilərinə bağlamalar hədiyyə etmək ənənəyə çevrilmişdi. 1941-1943-cü illərdə Qarabağdan müharibədə döyüşənlərə 384 min isti geyim – sıyrıqlı, gödəkcə, keçə çəkmə, corab, əlcək, qulaqlı papaq və s. göndərilmişdi.

1941-42-ci illərdə Qarabağda vətəndaşların şəxsi qənaətləri hesabına tank dəstələri və hava eskadronları yaratmaq hərəkatı geniş vüsət aldı. Qarabağda bir çox alimlər, ədəbiyyat və incəsənət xadimləri, təsərrüfat rəhbərləri, istehsalat qabaqcılları tank kolonaları və hava eskadronları fonduna şəxsi qənaətləri hesabına vəsait verirdilər. SSRİ xalq artisti Üzeyir Hacıbəyov Dövlət Müdafiə Komitəsinə ünvanlanmış məktubunda yazırdı: «Mən Azərbaycan incəsənəti» tank kolonunun yaranması üçün 25 min manat verdim, qoy bizim vəsaitimizlə yaradılmış tank kolonu minlərlə sovet zirehli maşını ilə birlikdə düşmənin bel sütününü sındırsın, ona ölümcül zərbə endirsin». Tank kolonnasının hazırlanması üçün Qarabağ əhalisi vəsait yığımına başlamış və öz qənaətlərindən dövlət bankına 19.940 min manat keçirmişdilər. 1941-1942-ci illərdə təkcə Qarabağın kəndlərindən təyyarələr eskadronu yaratmaq üçün əlavə 17.104 min manat yığmışdılar.

Qarabağın kənd əhalisi şəxsi təsərrüfatlarından Ordu fonduna 4 min baş iribuynuzlu heyvan, 36 min pud taxıl, 16 min pud digər kənd təsərrüfatı məhsulu vermişdilər [3].

Ordunun hərbi texnika ilə təchizində iştirak etmək təşəbbüsü Qarabağ əhalisinin müxtəlif təbəqələri arasında geniş yayılmışdı. Bu hərəkatın iştirakçıları sırasında ağsaçlı qocalar, gənclər və pionerlər də var idi.

Müharibə dövründə valideynlərini itirmiş uşaqlara qayğı göstərmək Qarabağ əhalisinin müqəddəs vəzifələrindən birinə çevrildi. 1942-ci ildə Azərbaycana köçürülmüş sahibsiz uşaqlar üçün Ağcabədi rayonunda xüsusi bağca təşkil edildi. Həmin bağcanı rayonun kolxoz və sovxozları hamiliyə götürmüşdü. 1941-1942-ci illərdə Qarabağ əhalisi müdafiə fonduna nəinki öz əmək haqqının və təqaüdlərinin bir hissəsini, həm də öz şəxsi zinət əşyalarını da verirdilər. Belə ki, həmin illərdə qarabağlılar öz əmlaklarından müdafiə fonduna 4 kq qızıl, 228 kq gümüş 73 200 min manat nağd pul, 4 milyon manat istiqraz və rəqəsi vermişdilər [4]. Müharibə dövründə Qarabağ əhalisi dövlətə milyon manatlarla borc vermişdi. Belə ki, 1942-ci ildə 60 milyon manat, 1943-cü ildə 96 milyon manat, 1944-cü ildə 132 milyon manat, 1945-ci ildə isə 120 milyon manatdan çox dövlət hərbi istiqrazlarına yazılmışdılar. 1941-1945-ci illərdə Qarabağ əhalisi dövlətdən 72 milyon manatlıq pul lotereyası almışdılar [5].

1941-1942-ci illərdə bütün Azərbaycanda, o cümlədən Qarabağda tank və təyyarə dəstələrini yaratmaq üçün fond təşkil etmək hərəkatı geniş yayıldı. Yuxarıda qeyd etdik ki, bu işdə əhalinin müxtəlif təbəqələri iştirak edirdi. Məsələn Ağdam rayonunun H.Hacıyev adına kolxozun üzvü 90 yaşlı Səadət Nəcəf qızı öz şəxsi pulundan tank kolonnası yaratmaq fonduna 30.665 manat vermişdi. O «Bakinski raboçi» qəzeti redaksiyasına göndərdiyi məktubda yazmışdı: «Mən yığdığım pulu böyük məmnuniyyətlə ordunun texniki qüdrətini

artırmağa verirəm. Qoy mənim bu azacıq payım düşmənin tezliklə darmadağın edilməsi işinə xidmət etsin» [6].

Bəhs olunan illərdə Naxçıvan MSSR zəhmətkeşləri tank kolonnası və hava eskadronu fonduna 8,1 milyon manat, Dağlıq Qarabağ əhalisi 11,2 milyon manat, Abşeron əhalisi 10,1 milyon manat, Füzuli rayonu əhalisi 4,7 milyon manat vermişdilər. 1941-43-cü illərdə Azərbaycan fəhlələri, kəndliləri və ziyalılarının nümayəndələri bu fonda 230 milyon manatdan çox vəsait göndərmişdilər. Aparduğumuz tədqiqatlardan məlum olur ki, 1941-1943-cü illərdə Qarabağ əhalisi tank kolonnası və hava eskadrona fonduna 60 milyon manat vermişdilər [7].

Qarabağ kolxozçuları SSRİ-nin azad edilmiş rayonlarına kömək olaraq 360 kotan, 48 ton sement, 6 min pud taxıl, 69 kq yağ və başqa kənd təsərrüfatı məmulatları göndərmiş, min hektarla sahədə taxıl əkməş və xeyli mal-qara bəsləmişdilər [8].

DMK-nın 22 sentyabr və YİK(b)P MK-nın 8 oktyabr 1941-ci il tarixli qərarlarında yaralı döyüşçü və komandirlərə tibbi xidmətin yaxşılaşdırılması və köçürmənin qaydaya salınması qarşıya qoyuldu. Cəbhəyə ümumxalq köməyinin tərkib hissələrindən biri yaralılara qayğı olmuşdur. Yaralı əsgər və zabitlərin tez sağalıb döyüşən ordu sıralarına, yaxud əmək cəbhəsinə qayıtmasının təmin etmək üçün onlara yüksək keyfiyyətli tibbi xidmətin təşkilinin böyük hərbi və xalq təsərrüfatı əhəmiyyəti var idi.

Müharibə başlayan ilk günlərdən Azərbaycan ərazisində hərbi qospitalların təşkilinə başlanmışdı. 1941-ci ildə respublikada 76 hərbi qospital yaradıldı. Bu dövrdə Qarabağın Şuşa və Xankəndi şəhərlərində yerləşən sanatoriyalar və istirahət evləri hərbi qospitallara çevrilmişdi. Səhiyyə işçilərinin ən qabaqcıl nümayəndələri – təcrübəli həkimlər hərbi qospitallarda çalışırdılar [9].

1942-ci ilin yanvarında tibb elmləri doktoru, professor Əziz Əliyevin sədrliyi ilə «Yaralı Döyüşçülərə və Xəstələrə Kömək Komitəsi» yaradıldı. Həkimlərimiz minlərlə yaralı əsgərlərin şəfa tapmasına öz layiqli töhfələrini vermişdilər. Müharibə dövründə yaralı döyüşçülərin müalicəsində, onların sağlamlığının qorunmasında donarlar böyük rol oynayırdılar. 1941-1943-cü illərdə Respublikamızın donorları 28.000 litr qan vermişdilər ki, bunun 7.000 litri Qarabağ əhalisinin üzərinə düşmüşdür. Qafqaz uğurunda döyüşlər zamanı İnstituta çevrilmiş Respublika Qanköçürmə Stansiyasının kollektivi yaralı əsgər və zabitlərin müalicəsində böyük rol oynamış, yaxşı işinə görə dəfələrlə DMK-nın, Zaqafqaziya və Şimali Qafqaz cəbhələri komandanlığının təşəkkürünü almışdı [10].

1941-ci ildən Qarabağın sənaye müəssisələri, məktəbləri, texnikumları, kolxoz və sovxozları hərbi xəstəxanaları hamiliyə götürürdülər. Qarabağ gəncləri 1942-ci ilin yazında 9600 dəst paltar və müxtəlif qab-qacaq toplayıb xəstəxanalara vermişdilər. 1942-ci il ərzində Qarabağ məktəbliləri 72 ton dərman bitkisi və 480 ton meşə meyvələri toplayıb tədarük məntəqələrinə təhvil vermişdilər. Gənclər həmçinin yaralı əsgərlərin yanında növbətçi durur, bədii özfəaliyyət kollektivlərinin iştirakı ilə gecələr təşkil edir, konsertlər verirdilər. Hamilərin və hərbi xəstəxana kollektivlərinin əlbir işi nəticəsində 1942-ci ildə Şuşa və Xankəndidəki xəstələr üçün 432 mühazirə oxumuş, 840 kino film nümayiş etdirmiş və 48 konsert verilmişdir [11].

Hərbi xəstəxanalara hamilik işi genişləndirdi. Təkcə 1942-ci ilin ilk 8 ayı ərzində Qarabağ hərbi xəstəxanaları öz hamilərindən 1036 müxtəlif hədiyyə, 0,87 kq. Suxarı, 45 kq quru meyvə, 240 qəlib sabun, 4 kq çay, 868 kq düyü, 24 kq yağ və digər məhsullar almışdılar [12]. Bu vaxt əsgərlərin sağlamlıq fondu yaradılmış və bir gün ərzində Ağdam rayon əhalisi bu fonda 252 kq yağ, 18 qoyun, 25 kq doşab, 136 kq pendir, 184 toyuq, 1680 yumurta, 4 ton taxıl, 5 ton tərəvəz verdilər. Füzuli rayonundan isə hamilik etdiyi hərbi xəstəxanaya hər ay bir baş iribuynuzlu qaramal, 5 qoyun, 50 toyuq, 700 litr süd, 2 ton un, 700 ədəd yumurta verirdi. Bu ənənə Qarabağın Bərdə, Ağcabədi, Hadrut, Xocavənd, Şuşa, Xankəndi, Ağdərə, Tərtər rayon əhalisi tərəfindən davam etdirilirdi.

Tibb işçilərinin fədakar əməyi, xalqın yaralı əsgərlərə göstərdikləri gündəlik qayğı nəticəsində Respublikamızın xəstəxanalarına gələn yaralıların 70 faizindən çoxu tamamilə sağalıb yenidən cəbhəyə qayıtmışdılar [13].

Bəhs olunan dövrdə hərbi xəstəxanalarda əlillərin müxtəlif peşələrə yiyələnmələri üçün geniş tədbirlər görülürdü. 1942-ci ildə respublikadakı, o cümlədən Qarabağdakı hərbi xəstəxanaların nəzdində 94 hesabdarlıq, 12 makinəçilik, 20-dən çox dülgərlik və çəkməçilik kursları təşkil edilmişdi [14].

İstehsalata gedə bilməyən əlillərə evdə işləmək üçün şərait yaradılır və onlara sifarişlər verilirdi. 1942-ci ilin 10 ayı ərzində 3295 hərbi əlil işə düzəlmişdi. Bu vaxt Şamaxı və Şuşa şəhərlərində 3 əlillər evi təşkil edilmişdi. Müharibə əlillərinin təqaüdü və zəhmət haqqı ixtisaslı fəhlələrin orta əmək haqqına bərabər idi. Beləliklə, Azərbaycan rəhbərliyi İkinci Dünya müharibəsi əlillərinin nəinki can sağlığı və maddi təminatı qayğısına qalır, həm də onların ictimai-faydalı əməklə məşğul olmasını təmin edirdi.

1941-ci il iyulun 26-da SSRİ hökuməti sırası, kiçik və yüksək rütbəli hərbi qulluqçuların ailələrinə təqaüd və pensiya müəyyən edilməsi və verilməsi haqqında fərman verdi. 1941-ci il avqustun 5-də SSRİ XKS «Müharibə dövründə hərbi qulluqçuların mənzillərinin saxlanılması və əsgər ailələrinin mənzil kirayəsi verməkdən azad edilməsi haqqında» qərar qəbul etdi. Qərara görə, kənddə yaşayan və ərləri əsgərliyə çağırılan müəllim, həkim, aqronom və zootexniklərin ailələri ev kirayəsindən azad olunur, əlavə yanacaq, elektrik işığı və ağ neftlə təmin olunurdular. 1941-ci ilin noyabrında Sovet hökuməti əsgər ailələrini bəzi vergilərdən azad olunması haqqında qanun verdi [15].

Azərbaycan hökuməti əsgər ailələrinin güzəranının yaxşılaşdırılmasında onların istehsalata cəlb edilmələrini və ixtisasa yiyələnmələrini əsas vəzifələrdən biri hesab edirdilər. 1943-cü ilin 6 ayı ərzində Xankəndi şəhərində 2916 nəfər əsgər ailəsi işə düzəldilmişdi. 1943-cü ildə Dağlıq Qarabağda 6 nəfər əsgər ailəsi qadın kənd soveti sədri, 22 nəfər kənd Soveti katibi, 10 nəfəri kolxoz hesabdarı, 132 nəfəri kolxoz briqadiri, 34 nəfəri ferma müdiri işləyirdi. 1941-1944-cü illərdə Qarabağda 21768 nəfər cəbhəçi ailəsi işlə təmin edilmişdi.

1943-cü il yanvarın 22-də Sov.İKP MK «Əsgər ailələrinə yardım sahəsində sovet idarələrinin və yerli təşkilatların işini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» qərar qəbul etdi. Əsgər ailələrinə yardım işinə bilavasitə rəhbərlik etmək, onu təşkili üçün 1944-cü ilin əvvəllərində müttəfiq və muxtar respublika XKS yanında xüsusi idarələr, vilayət və rayon icraiyyə komitələri yanında isə şöbələr yaradıldı. Bu şöbələr sovet ordusu əsgərləri və zabitlərinin, parti-

zanların ailələrinin işlə təmin edilməsi, onların təqaüdlərinin düzgün təyin olunması və vaxtında verilməsi, mənzillə təmin olunması, övladlarının uşaqlar evlərində yerləşdirilməsi ilə məşğul olurdular.

1943-cü ildə respublikanın 15 kənd rayonunun, habelə Naxçıvan MSSR və Qarabağ gənclərin sovet ordusu bayramına hazırlıq günlərində 201 əsgər ailəsinin evini təmir etmiş, onların mal-qarasına 27 ton yem tədarük etmiş, 115 kubmetr odun daşımış, 270 ailəyə müxtəlif yardım göstərmişdilər. 1944-cü ildə gənclərin topladığı vəsait hesabına 20.000 nəfər döyüşçü uşağı ayaqqabı ilə təchiz edilmişdi. Yerli, toxuculuq və yüngül sənaye komissarlıqlarının gəncləri döyüşçü balalarına kömək üçün keçirilən iməciliklərdə 100 min metr parça, 14 min dəst trikotaj geyim, 75 min dəst başqa geyim paltarları və ayaqqabı istehsal edib onlara vermişdilər. Təkcə 1944-cü ilin fevralında keçirilən iməcilikdə 84.767 adam iştirak etmiş, 865105 manat pul, 6792 əmək günü qazanılmışdı. Ata-anaları cəbhədə həlak olmuş uşaqlara 1124 pud buğda, 3960 kq yağ, 591 kq. pendir, 2911 ədəd yumurta, 1176 pud başqa kənd təsərrüfatı məhsulları toplanmışdı [17].

1943-1945-ci illərdə Qarabağ Vətən müdafiəçilərinin ailələrinə 60 milyon manat təqaüd və pensiya, 2040 min manat birdəfəlik yardım, 62400 ədəd sənaye malı talonu, 17200 kq. ərzaq məhsulları, 11028 kq taxıl və çoxlu kənd təsərrüfatı məhsulları verilmişdi. 1943-1944-cü illərdə Qarabağda ehtiyacı olan əsgər ailələrinə pulsuz 1080 baş sağmal inək verilmiş və mal-qara almaq üçün 120 min manat pul ayrılmışdı. Müharibə illərində 48 mindən çox qarabağlı döyüşçü uşağına bağça və körpələr evində qayğı göstərilmiş və pioner düşərgəsinə istirahətə göndərilmişdi. Bu illər ərzində qarabağlı əsgər balalarının pulsuz səhər yeməyi üçün 60 min manat pul ayrılmışdı. Təkcə 1945-ci ilin yayında istirahət yerlərinə getmək üçün əsgər uşaqlarına 7488 putyovka verilmişdi. Müharibə illərində Qarabağda 2724 əsgər ailəsi təzə mənzil almış, əsgər ailələrinin 1200 min kvadrat metrədən çox mənzili təmir edilmişdi [18].

Rəsmi Moskvanın «Alman faşist işğalçılarından azad edilmiş rayonların təsərrüfatının bərpa edilməsinin təxirə salınmaz vəzifələri haqqında» 1943-cü il 21 avqust tarixli qərarında bütün azad olunmuş rayonların təsərrüfatını bərpa etmək sahəsindəki konkret vəzifələr müəyyən edildi.

1943-cü ildə Qarabağ kolxozçuları azad edilmiş rayonlara kömək üçün 756 hektar sahədə taxıl və başqa kənd təsərrüfatı bitkiləri əkməmiş, 1488 baş iribuynuzlu mal-qara ayırmışdılar [19]. Qarabağ əhalisi öz şəxsi məhsul və mal-qarasını faşist işğalından azad olunmuş rayonlara hədiyyə göndərirdilər. Füzuli rayonunda kənd əhalisi öz şəxsi heyvanlarından 60 başını azad olunmuş rayonlara göndərmişdilər [20]. Ağdam rayonundakı H.Hacıyev adına kolxozun üzvü əsgər ailəsi Səadət Nəcəf qızı öz şəxsi mal-qarasından azad olunmuş rayonlara yardım üçün bir qoyun, Qubadlı rayonundan 80 yaşlı kolxozçu Ə.Əhmədov və G.Mehdiyeva hərəsi 5000 manat pul və 10 pud taxıl vermişdilər [21]. 1943-1944-cü illərdə respublikanın sənaye müəssisələri Stavropol ölkəsinə 147 vaqon müxtəlif sənaye məhsulu, avadanlıq və s. göndərilmişdilər [22]. 1944-cü ildə Xankəndi şəhərinin zəhmətkeşləri də azad edilmiş rayonların əhalisinə fəal surətdə yardım göstərirdilər.

Qarabağın müəssisələri Stavropol şəhərində açılan Suvorov məktəbini tədris ləvazimatı, mebel, idman şeyləri, musiqi alətləri təchiz etdilər. Faşist zülmündən

azad edilmiş rayonlara ümumxalq yardımında Qarabağ gəncləri yaxından iştirak edirdilər. 1943-cü ilin fevralında Qarabağlı gənclər sovet ordusu bayramı şərəfinə respublikanın 17 kənd rayonunda keçirilən iməcilikdə 247 min manat pul və 708 əmək gün qazanıb, azad olunmuş rayonların yardım fonduna keçirmişdilər. İməcilikdə fərqlənən Dağlıq Qarabağ gəncləri hamilik etdikləri rayonlara 63325 manat nağd pul və 2007 əməkgünə düşən məhsulu göndərmişdilər [23]. 1943-cü ildə Qarabağ əhalisi ölkəmizin azad olunmuş rayonlarına hamilik köməyini gündəngünə daha da genişləndirib inkişaf etdirirdilər. DQMV əhalisi Qaraçay Muxtar Vilayətini, Ağdam rayonu Budyonni rayonunu hamiliyə götürmüşdülər.

Dağlıq Qarabağ əhalisi hamilik etdikləri qaraçaylılara 52 ton buğda, 8 ton arpa, 1600 kq çovdar, 3200 kq noxud, 16 qaramal, 43 davar, 435 min manat nağd pul göndərmişdilər [24].

1943-cü ildə Füzuli rayonunun əhalisi hamilik etdikləri rayonlara 1000 başa qədər mal-qara göndərmişdilər. Bərdə rayonunda az müddət ərzində stavropollulara 60 baş mal-qara, 2 ton taxıl, 30.000 manat nağd pul, 12 xalça, 300-dən çox boşqab və s. ev əşyaları göndərmişdilər. Tərtər, Ağcabədi, Ağdərə, Kəlbəcər, Qubadlı, Xocavənd, Ağdam və başqa rayonların əhalisi hamiliyə götürdükləri ərazilərə bu cür fəal kömək edirdilər.

Qarabağ əhalisi alman faşist işğalçılarından azad edilmiş rayonlara köməyini təkcə hamiliyə götürülmüş vilayət və rayonlarla məhdudlaşmırdı. Qarabağın rayonları Oryol, Voronej, Stalinqrad və başqa vilayətlərə yaxından kömək edirdilər [25].

Ümumiyyətlə, 1944-cü il aprelin 15-nə qədər Qarabağ əhalisi faşistlərdən azad edilmiş rayonlara 1212 kq yun, 1308 qoyun dərisi, 14728 ədəd yumurta, 98 sentner digər kənd təsərrüfatı məhsulları göndərmişdilər. Bundan əlavə həmin rayonlara 40 vaqon, 72 traktor, 10 avtomobil verilmişdi [26].

Beləliklə, İkinci Dünya müharibəsində cəbhəyə və ölkə iqtisadiyyatına xidmət və qayğı göstərməklə Qarabağ əhalisi sovet ordusunun alman faşizmi üzərində qələbəsinə mühüm töhfə vermişdir.

Ədəbiyyat

1. ARPİİSSA, f.1, s.280, i.3, v.292-293.
2. ARPİİSSA, f.1, s.129, i.1, v.277-278.
3. ARPİİSSA, f.1, s.280, i.3, v.183-184.
4. ARPİİSSA, f.1, s.103, i.12, v.12-13.
5. ARPİİSSA, f.1, s.280, i.3, v.281-282.
6. «Бакински рабочий» qəzeti, 25 dekabr 1943-cü il.
7. ARPİİSSA, f.1, s.129, i.2, v.8-10.
8. «Правда» qəzeti, 18 avqust 1943-cü il.
9. ARPİİSSA, f.158, s.17, i.91, v.90, 122.
10. «Бакински рабочий» qəzeti, 20 yanvar 1943-cü il.
11. ARPİİSSA, f.1, s.103, i.13, v.44-45.
12. «Бакинский рабочий» qəzeti, 25 iyul 1943-cü il.
13. Пятая сессия Верховного Совета Азербайджанской ССР. Баку, «ЭЛМ», 1947, с.106.

14. ARPISSA, f.1, s.153, i.312, v.14.
15. ARPISSA, f.1, s.81, i.107, v. 5, 15.
16. ARPISSA, f.1, s. 85, i. 106, v.8-9.
17. «Kommunist» qəzeti, 23 fevral 1944-cü il.
18. «Известия» qəzeti, 6 sentyabr 1944-cü il.
19. «Бакинский рабочий» qəzeti, 13 oktyabr 1943-cü il.
20. «Правда» qəzeti, 20 iyun 1943-cü il.
21. «Kommunist» qəzeti, 8 oktyabr 1943-cü il.
22. АМЕА ТІЕА, f.1, s.1, i.9, v.197.
23. ARPISSA, f. 158, s.17, i. 91, v.91-92.
24. «Бакинский рабочий» qəzeti, 22 sentyabr 1943-cü il.
25. ARPISSA, f. 2, s.116, i. 292, v.114-115.
26. ARPISSA, f. 1, s.280, i. 3, v.275-277.

Назим Рахбар оглы Мамедов

**ВСЕОБЩАЯ ПОМОЩЬ НАСЕЛЕНИЯ КАРАБАХА ФРОНТУ
(1941-1945)**

РЕЗЮМЕ

Азербайджанский народ, в том числе население Карабаха, выступая на стороне всех прогрессивных, демократических сил мира, и на переднем фронте и в тылу продемонстрировало большую самоотверженность в борьбе против фашизма. В годы Второй Мировой войны все материальные и духовные ценности, особенно человеческий потенциал Азербайджана, в том числе Карабахского региона страны были мобилизованы ради достижения победы над фашизмом. Об этом свидетельствуют историческая литература и первоисточники изучаемого периода.

Nazim Rakhbar oglu Mammadov

**KARABAKH PEOPLE'S HELP TO THE FRONT
(1941-1945)**

SUMMARY

The Azerbaijani people, including the population of Karabakh, acting on the side of all progressive and democratic forces of the world had demonstrated great dedication in the fight against fascism both in the front line and the rear. During the Second World War, all the material and spiritual values, especially human potential of Azerbaijan, including of the Karabakh region of the country were mobilized for the sake of victory over fascism. This is evidenced by historical literature and the primary sources of the studied period.